

Themater 21 mei 2025:

80 jaar bevrijding; vrijheid toen en nu ... Staat (onze) vrijheid onder druk?

Bevrijdingslessen van Rotterdam

Rede uitgesproken door Paul van de Laar

80 jaar na de bevrijding staan we op een kruispunt tussen herinneren, herdenken en herijken. De actualiteit, of het nu gaat om Gaza of Oekraïne, dwingt ons ertoe. Want wat heeft het voor zin om onze bevrijding te vieren, wanneer we de lessen die we moeten trekken veronachtzamen? Wat betekent “nooit meer” nu werkelijk, wanneer we het niet vertalen naar het nu en de toekomst? Onze premier, die toch al opzien baart door vooral wat hij nalaat, benutte deze kans niet op 4 mei. We moeten “overdenken wat de geschiedenis en slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog betekenen voor het hier en nu”, zie hij. Maar dat doen dit kabinet niet, betoogde Tamar de Waal in de *Groene Amsterdammer* van 15 mei 2025. Zo wordt het een nietszeggend en voorspelbaar ritueel, dat we jaarlijks afwerken zonder er zelf consequenties aan te verbinden. Rotterdam – vanwege zijn bombardement, de Razzia, de Jodenvervolging, het verzet en de Hongerwinter – biedt een goede casus om ons herdenken te toetsen aan de actualiteit en de lessen die we hieruit kunnen trekken. Het voorwerk is al gedaan door de geschiedschrijvers, nu nog een hedendaags perspectief.

Laten we beginnen met het feest op 8 mei. Terwijl de Canadezen en Rotterdammers feestvierden, hield burgemeester Oud een toespraak.

“Het is vandaag de mooiste dag van mijn leven. (...). Voor de toekomst ligt een enorme taak voor ons. Wij zullen blijven bouwen op de grondslagen van **vrijheid, verdraagzaamheid en democratie** (...). Deze drie woorden zijn van groot belang.

Wat we met vrijheid bedoelen is in deze context makkelijk te duiden: namelijk verlost te zijn van de gehate bezetter, die eerst de stad vernietigde, onze mannen onder dwang naar Duitsland afvoerde en de Joods burgers en hun erfgoed vernietigde.

Verdraagzaamheid laat zich al weer moeilijker duiden. Want Nederlanders stonden ook al snel met hun oordeel klaar: wie goed of fout was. Op 8 mei was dat evident.

“Op straat staan de mensen op de bevrijders wachten. In de tussentijd ‘hebben we genoten van de aanblik van een paar kaalgeschoren moffenmeiden. Ze zaten boven op een auto en reden langs al die mensen die op de Tommies stonden te wachten. Op hun hoofden was met rode menie een hakenkruis geschilderd, ook op hun wangen en op hun voorhoofd stond N.S.B. Alle mensen aan het joelen en schreeuwen. Ik gunde ze wel iets, want ze hebben al die jaren van de moffen geprofiteerd, terwijl de andere mensen honger leden.”

Het citaat van een Rotterdamse over de kaalgeschoren vrouwen is betekenisvol. Die konden zich niet verdedigen en ze waren rechteloos. En het was ook laf om deze *en public* te vernederen terwijl de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten in hun overalls met hun stenguns toekeken. Een eerlijk proces hadden ze verdiend; zelfs de grootste beulen hadden dit recht in Neurenberg. Het laatste woord – democratie - is misschien nog meer omstreden. Want wat betekende democratie en voor wie? De eerste stresstest volgde al snel.

Op 8 mei kon de bevrijding maar ten dele worden gevierd, want eerst moest Japan worden verslagen en Indië bevrijd. Pas toen kon de overwinning op alle fascistten worden gevierd. Dat vierden de Chinezen op 15 september op de Coolsingel met hun optocht. De draak van tientallen meters was de topattractie. Een eeuwenoud symbool van Chinese trots en in die dagen ook gezien als een teken van onoverwinnelijkheid. Dat alles werd gadegeslagen door burgemeester Oud die in mei 1945 zelf als overwinnaar door de Rotterdammers was binnengehaald. De bevrijding van Nederlands-Indië was de opmaat voor een koloniale oorlog. Wij gingen erheen om dat land te bevrijden van de bandieten die zich tegen het Nederlandse gezag verzetten. Inmiddels is er voldoende bekend over hoe de Nederlandse troepen zich daar gedroegen. Eigenlijk alles wat Oud in zijn toespraak benoemde, was vergeten toen daar een koloniale oorlog uitbrak. Niet voor niets hebben koning en kabinet excuses aangeboden over het structureel geweld dat we in naam van Oranje toepasten. Regering, leger en zelfs de dienaren in naam van God moedigden onze jongens aan om geweld te gebruiken, zoals Koos-Jan de Jager in zijn recente boek *Oorlog zonder genade* scherp stelt. Gij zult niet doden gold niet voor mensen die we als tweederangs burgers beschouwden.

De vrijheidsstrijders in Nederlands-Indië pasten geweld toe omdat ze de Nederlanders als bezetters zagen, een koloniale macht, terwijl wij ervan overtuigd waren een “goede oorlog” te voeren. Vrijwel niemand in Nederland kwam hiertegen in verzet, terwijl we in eigen land de helden toejuichten die zich tegen de vernederde bezetting hadden geweerd en in de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog als goede Nederlanders werden gecanoniseerd. Onze vrijheid dankten we aan hun moed. Het was duidelijk wie in mei 1945 aan de goede kant stond: de verzetsheld als tegenhanger van de collaborateur, geheel passend in het zwart-wit denken dat onze

geschiedenis over de Tweede Wereldoorlog zo lang beheerst heeft. De geschiedschrijver heeft ook hier de nuancering aangebracht. Het verzet kwam pas laat op gang en tot 1943 waren de meeste Nederlanders trouw aan het nieuwe gezag, ook al ging dat ten koste van de joodse medeburgers, Roma, Sinti en andere minderheden die de nazi's genadeloos vervolgden en vermoordden. Pas toen in het voorjaar van 1943 de bezetter de *Arbeitseinsatz* opvoerde, nam ook het gewapend verzet toe. In 1944 kreeg Rotterdam zijn eigen knokploegen, zoals die van Rien van der Stoep. Tegelijkertijd kreeg de illegale strijd een gewelddadiger karakter, vooral toen de geallieerden in 1944 op grote schaal droppings uitvoerden en verzetsgroepen over meer en betere wapens konden beschikken. Maar dat betekende ook meer geweld en dat zien we terug in het aantal toegenomen sabotages en aanslagen op Duitsers en 'foute' Nederlanders. Verzetshelden gingen eigen rechter spelen. De liquidatie van Rotterdamse Kitty van der Have, een maand na de bevrijding, is het bekendste geval en schiep een ethisch dilemma over het wel of niet toepassen van geweld. Het verzet stelde het regime op scherp en dat schiep grote verantwoordelijkheid omdat de gevolgen voor de Rotterdammers ook groot waren. De vraag die het in ieder geval oproept: hoeveel geweld staan we toe om ideale doelen te bereiken?

Wie voor de Duitsers werkte was een collaborateur, tenzij hij daartoe gedwongen werd zoals tijdens de grote razzia van Rotterdam in november 1944. Er werden ongeveer 50.000 man opgepakt. Vooral de illegale pers reageerde verbolgen op wat als een lafhartige houding van de Rotterdammers werd gezien. "Gingen ze om hun huid te redden? Maar wie redt zijn kop door hem in de muil van het ondiep te steken?", luidde het stekende verwijt van een door *Vrij Nederland* gepubliceerd pamflet. Hun gedwongen vertrek lokte scepsis uit, maar ook hun terugkeer. Voor

velen was de thuiskomst geen pretje en hun verhalen zijn ook lange tijd verborgen.
Pas in 2023 hebben we in Rotterdam een monument voor de dwangarbeider gekregen.

Er was geen mentale ruimte voor het leed van de dwangarbeiders. Hun leed moesten ze delen met dat van een uitgehongerde bevolking. De Razzia viel in de tijd gezien samen met de overlevingsstrijd van een uitgehongerde bevolking. De jongens en mannen die terugkeerden waren niet uitgeteerd genoeg om medelijden op te wekken. In Nederland is de Hongerwinter nog altijd een van de grote trauma's van de Tweede Wereldoorlog, voor velen vergelijkbaar met het bombardement en de Jodenvervolging. Deze periode heeft het beeld van de Tweede Wereldoorlog als periode van het grote lijden beslist bepaald. Holland stond in deze fase van de eindstrijd op de rand van de afgrond. De Hongerwinter is zo wreed omdat de regering in Londen en de geallieerden te weinig deden om deze te verlichten; hongerend Holland had niet de hoogste prioriteit. De voedseldroppings en *Operatie Manna* waren geallieerde propaganda. Feitelijk waren de gedropte hoeveelheden klein en kwam de noodhulp pas enkele dagen voor de bevrijding op gang. Ze hadden daarmee vooral symbolische betekenis, ter meerdere eer en glorie van de geallieerden die Nederland hadden bevrijd van de nazi's die ons land hadden leeggeroofd en de bevolking uitgehongerd. De Duitsers hadden zoveel misdaden begaan en de geallieerden hoefden zich niet te verantwoorden waarom ze zo laat in actie kwamen. Het militaire belang verzette zich tegen een effectievere en vroegere noodhulp. Voedselhulp aan West-Nederland was nu eenmaal ondergeschikt aan het doel de Rijn over te steken en op te rukken naar Berlijn. De Engelsen, en met name Churchill, hielden vast aan een blokkade van bezet Europe en wilden voorkomen dat het voedsel in Duitse handen viel. Voedselschepen volgen de marinevloot en niet andersom. Het

Zweedse en Zwitserse Rode Kruis brachten in de maanden februari-april verlichting, maar te weinig om de hongernood te lenigen. Dat gebeurde pas na de bevrijding toen de voorraden door de geallieerden via Rotterdam konden worden gedistribueerd. We doen recht aan Churchills eigen uitspraak: mythes vervullen een functie in tijden van crisis, en de Hongersnood was een van de grootste.

Rotterdam telde in 1940 ongeveer 13.000 joden, drie kwart van hen overleefde de Holocaust niet. Rotterdammers hebben na de oorlog te weinig gedaan om het lijden van de joodse Rotterdammers een volwaardige herinneringsplek te geven. Daar wond Marcel Möring zich in zijn 14 mei essay uit 2013, *Het Lichaam en de ziel*, terecht over op. Hij toonde zich verbaasd over het feit dat we de slachtoffers van het bombardement van 14 mei veel meer aandacht geven dan de vernietiging van de joodse Rotterdammers. Hij noemt het zelfs een voetnoot in de geschiedenis. En voetnoten geven aanleiding tot overpeinzingen: niet alleen de 6.000 slachtoffers, maar ook het cultureel erfgoed van een gemeenschap waardoor de stad niet alleen zijn bewoners maar ook zijn ziel kwijtraakte. Maar voor wie het overleefde kwam de bevrijding niet als een bevrijding. Ze waren hun families verloren al hun bezittingen en moesten bovendien nog eens een juridische strijd aan om hun bezittingen en woningen terug te krijgen. De overheid stond niet aan hun kant; dezelfde bureaucratische overwegingen en wettelijk volgzzaamheid die de effectieve vervolging mogelijk had gemaakt werden nu ingezet om hun rechten te ontnemen. De wederopbouw en de financiële staatshuishouding waren belangrijker. Pas halverwege de jaren zestig kwam een Joods monument in beeld, het late bewustzijn had te maken met schuldbesef. Want een monument is ook een waarschuwing: Rotterdammers waarom zijn jullie er niet in geslaagd om jullie joodse medeburgers te helpen?

In 2025 is het vijfentachtig jaar geleden dat de Duitse wraakmachine Rotterdam verwoestte. De Rotterdammers werd geen tijd gegund om hun trauma's te verwerken. Het bombardement schiep ruimte voor een bevrijdingsplan; het nieuwe Rotterdam rekende af met de vooroorlogse stad met al haar gebreken. De wederopbouwmythe creëerde het imago van een moedige stad, sterker geworden door strijd, die niet terugkeek maar vooruitblikte.

Op 14 mei 2025 stonden we op het Plein bij het beeld van Zadkine, zoals we dat elk jaar doen. Terwijl de marinierskapel speelde raasde een ambulance voorbij. Een dissonantie ambulancetoon die het unisono verstoorde. Burgemeester Schouten sprak de gebruikelijke woorden, over de veerkracht over de bewoners, maar ze vermeed om het bombardement in een actueel kader te plaatsen. Een gemiste kans, zeker nu we dagelijks beelden zien van luchtaanvallen op steden in Oekraïne en Gaza een ruïne is. Waarom benutten we Zadkine niet als teken van waarschuwing of protest tegen regeringen, driftkoppen, oorlogszuchten die hun gelijk met geweld willen afdwingen en daarvoor levens van onschuldige burgers op het spel zetten? Want dat is de les van Rotterdam: een zinloze vernietiging van een stad, cultureel erfgoed en mensenlevens. Toen het beeld in 2007 werd herplaatst naar zijn huidige locatie, greep ik de gelegenheid aan om voor te stellen kleine bronzen kopieën van het beeld te maken. Als een regering van een land besluit om het oorlogspad te kiezen en steden bombardeert, of het nu een land is waarmee we bevriend zijn of waar we geen goede relaties mee hebben, dan komt Rotterdam in actie. Rotterdam biedt het beeldje aan als waarschuwing aan de ambassadeur van het land. Dat kan een officiële vertegenwoordiger van de stad zijn, maar we kunnen ook Rotterdamse kinderen deze rol laten vervullen, als vredesambassadeurs. Want de Rotterdamse jeugd

vertegenwoordigt immers de wereld: met zoveel nationaliteiten kan dat ook niet anders. Vrijwel al die kinderen hebben families die op een of andere manier met oorlogsgeweld te maken hebben gehad of hebben. Het is actueler dan ooit. Rotterdam zou hier als echte stad van vrede voorop moeten lopen.

Welke conclusies kunnen we nu verbinden aan herdenken en vieren van Rotterdam?

In de eerste plaats dat we selectief zijn. We herdenken oppervlakkig in veilige verankerde kaders. Omstreden elementen blijven buiten beeld en woord. De Indiëherdenkingen en de nasleep van de koloniale oorlogen hebben het bevrijdingsfeest in ieder geval geproblematiseerd. 15 augustus heeft daardoor een andere betekenis gekregen dan 5 mei. Tevens dat we de bevrijdingsfeesten hebben gebruikt om in de loop van der tijd de helden te eren. Zolang we de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog vertaalden in zwart-wit, was dat duidelijk. Maar ook hier heeft de nuance het lastiger gemaakt. Ten eerste de effectiviteit van het verzet, het grove geweld dat ermee gepaard ging door represailles en het feit dat voor joods Rotterdam en alle andere vervolgde minderheden te laat kwam. We kwamen pas echt in geweer en dan nog schoorvoetend toen onze jongens en mannen met geweld werden gedwongen in Duitsland te werken. Het eigen leed kreeg voorrang, vooral door de Hongerwinter. Al het andere lijden werd ook nog eens verdrongen door een wederopbouw gericht op de toekomst en niet het pijnlijke recente verleden. Pakt aan en zeur niet over het verleden. Er was alleen plaats voor de helden; maar waar zijn de echte helden als die ook slachtoffer zijn? Wanneer je onze eigen oorlogsgeschiedenis als venster op de wereld beschouwt dan zien we: een gerechtvaardigd verzet tegen een Russische agressor wordt niet effectief genoeg gesteund; we laten toe dat steden gebombardeerd worden en dat zelfs de slachtoffers van de Holocaust zoals

genocideonderzoeker Uğur Ümit Üngör in de *Volkskrant* van zaterdag 17 mei liet optekenen: slachtoffers kunnen daders worden en nu zelf genocidaal geweld toepassen door bombardementen en uithongerblokkades. Marije Liewens zei in NRC dat de vredesbeweging nieuwe iconen nodig heeft. Maar is Zadkine niet ons krachtigste universele icoon? Misschien kunnen we wel een eerste stap zetten door mini-Zadkine's, die zich als bronzen herdenkingsmemes verspreiden. Zoals monseigneur Ad van Luyn, in zijn rol van voorzitter van Pax Christi schreef in zijn essay *Stad en oorlog*, “een ikoon voor alle slachtoffers van oorlog, onderdrukking en uitsluiting, een aanklacht tegen misdaden jegens de mensheid en een schreeuw naar de hemel om een nieuw hart en een nieuwe geest te ontvangen”.